

Kur'an ve Sünnet Bağlamında Yaygın Din Eğitimi

Mehmet MÜFTÜOĞLU*

Public Religious Education in the Context of the Qur'an and the Sunna

Citation/©: Müftüoğlu, Mehmet, Public Religious Education in the Context of the Qur'an and the Sunna, Artuklu Akademi, 2017/4 (2), 135-160.

Abstract: In order to achieve the desired goal of public religious education which has some purposes such as to inform Muslims about the faith, worship and moral principles of the Islamic religion that is the origin of the Qur'an and the Sunna, to help their interpretations of the religious dimension of life by developing their religious understanding, providing guidance and religious counsel to Muslims on religious and moral issues, applying a proper method of the Qur'an and the Sunnah is imperative. In order to reach this goal, analyzing of the revelation and education activities of Prophet Muhammad's twenty-three year prophets in the Mecca and Medina period is extremely important. Therefore, the revelation and education activities of Prophet Muhammad who is the prophet and the chief educator of the Islamic religion, and also the Qur'an and Prophet Muhammad's educational methods are need to be well known and practiced by religious educators who are interested in today's public religious education.

In this study, we will try to study how to transmit the teaching and learning activities and methods of the Quran and the religion education of the Prophet Muhammed in Mecca and the Medina period.

Key words: the Qur'an, Sunna, Religious Education, Public Religious Education.

Atıf/©: Müftüoğlu, Mehmet, Kur'an ve Sünnet Bağlamında Yaygın Din Eğitimi, Artuklu Akademi, 2017/4 (2), 135-160.

Öz: Kaynağı Kur'an ve Sünnet olan, İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esasları konusunda Müslümanları bilgilendirmek, dini anlayışlarını geliştirerek hayatın dini boyutunun yorumlarına yardımcı olmak, dini ve ahlaki konularda onlara rehberlik ve dini danışmanlık yapmak gibi bir amacı olan yaygın din eğitiminde arzu edilen hedefe ulaşılabilmesi için Kur'an ve Sünnete uygun bir metodun uygulanması zarurettir. Bu hedefe ulaşabilmek için de Hz. Muhammed'in yirmi üç senelik peygamberliğinin Mekke ve Medine dönemi tebliğ ve eğitim faaliyetlerinin incelenmesi, günümüz yaygın din eğitimine uyarlanması bakımından son derece önemlidir. Bundan dolayı, İslam dininin hem peygamberi hem de baş eğitimcisi olan Hz. Muhammed'in tebliğ ve eğitim faaliyetleri ile, Kur'an'ın ve Hz. Muhammed'in eğitimdeki metodlarının günümüz yaygın din eğitimi ile ilgilenen din eğitimcileri tarafından iyi bilinmesi ve uygulanması gerekmektedir.

Bu çalışmamızda Kur'an ve din eğitimi, Hz. Muhammed'in Mekke-Medine dönemi tebliğ-eğitim-öğretim faaliyetleri ve metodlarını incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Sünnet, Din Eğitimi, Yaygın Din Eğitimi.

* Dr., İstanbul Esenyurt Müftüsü.

Giriş

Her ne kadar yüce Allah, hakla batılı, hayırla şerri birbirinden ayırt etmesi için insana akıl nimetini vermişse de insanın aklıyla her şeyi bilmesi mümkün olmamıştır. İnsanın aklıyla kavrayamadığı ama bilmek ve yapmak zorunda olduğu birtakım hakikatler vardır ki bunlar ancak Allah'ın kullarına bildirmesiyle mümkündür. Bu bildirme işi ise Allah'ın yine kulları arasından seçtiği müstesna kişiler vasıtasıyla yani peygamberler aracılığı ile mümkün olmaktadır.¹ Peygamberlerin, Allah'ın kullarına ulaştırmak istediği hakikatler bütününe ise din diyoruz. Hemen her dinin, yaşanan hayata ait pratik davranış kurallarına varıncaya kadar her konuda insanı aydınlatmayı hedef edindiği muhakkaktır.² İslam dininin hedefi de cehaleti ortadan kaldırmak, insanları hem bu dünya hem de ahiret için hazırlamaktır.³

Dinlerin kurucuları durumunda olan peygamberlerin eğitim ve öğretimlerindeki hedefleri, halkı, kâinat ve kâinattaki olayları tetkike ve düşünmeye sevk ederek irşat etmek ve Allah'ın nimetlerine kavuşmalarını sağlamaktır. Peygamberlerin eğitimdeki hedefleri, insanlığın din eğitimini üstlenmiş, tebliğ ve eğitim görevini üzerine almış din eğitimcileri için rehber olmalıdır. Bunun için din eğitimcileri hedef kitlelerini düşünmeye sevk edecek gerçek bilgilerle donatılmış olarak yetişmelidirler.⁴

Din eğitimi her şeyden önce bir bilgi meselesidir. Dinle ilgili bilgiler hurafe ve safsatadan arındırılmış temel ilkelere dayanmalıdır. Gerek iman gerek ibadet konularında ehem ve mühim sırası mutlaka gözetilmelidir. Ancak dinle ilgili bilgiler sırf malumat olsun diye öğretilmez. Zira dini bilgilerin vicdanımıza mal olması ve bir inanç sistemi halinde benliğimize kazandırılması söz konusudur. Bu bilgilerin insanın iç dünyasında iman, irade ve moral gücü olarak yer alması istenirken, bir taraftan da namaz ve oruç gibi ibadetler insan iradesini güçlendirmeye yönelik hareketler olarak görülmektedir.⁵

İlk nazil olan ayetlerden son ayete kadar, Hz. Muhammed'in görevinin özünü tebliğ oluştuyordu. Bu konuda yüce Allah kendisini "*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah, seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir*"⁶ ayetiyle uyarmaktadır. Ancak onun görevinin sadece Allah'tan aldığı mesajları insanlara tebliğ ve nakletmekten ibaret olduğunu düşünemeyiz. Zira Hz. Peygamber kendisine nazil olan ayetleri hem tebliğ ediyor hem de kendisine inanan insanları

¹ Nurettin Ali el-Kari, *Şerhu'l-emali*, İrşad Kitabevi, İstanbul trs. s.17.

² Erol Güngör, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1988, s. 113.

³ Beşir İslamoğlu, *Kur'an'da Müslümanların Özellikleri*, Pınar Yayınları, Ankara 1991, s. 63.

⁴ Burhaneddin Ez-Zernuci, *Talimül-müteallim, İslamda Eğitim Öğretim Metodu*, çev. Vehbi Yavuz, Pamuk Ofset, İstanbul 1995, s. 37.

⁵ Emin Işık, *Gençliğin Ruhî ve Manevî Problemleri, (Gençliğin Din Eğitimi ve İnanç Problemleri)*, ISAV Yayınları, İstanbul 1987, s. 35.

⁶ Mâide, 5/67.

eğitiyordu. Öyleyse, ilk nazil olan beş ayetle Hz. Muhammed'in hem tebliğ hem de eğitim-öğretim süreci artık başlamış demektir. Ancak bu süreçte bugünkü eğitim sistemlerine benzeyen herhangi bir müfredatı ve planı olan bir din eğitiminden söz etmek mümkün görünmese de onun takip ettiği vahye dayalı bir müfredatı ve metodu vardı. Zira o kendi arzusuna göre konuşmuyordu. Bildirdikleri kendisine vahyolunan vahiyden ibaretti.⁷

Günümüz eğitimcileri niteliği itibariyle eğitimi kontrollü (formal) ve kontrolsüz (informal) olmak üzere ikiye ayırmaktadırlar. Kontrolsüz eğitim herhangi bir amacı olmayan ve kontrol edilemeyen eğitim iken, kontrollü eğitim ise, belli amaçlar doğrultusunda planlanıp programlanarak ve kontrol edilerek yürütülen eğitim faaliyetleridir.⁸ Hz. Muhammed'in peygamberliğinin esasını teşkil eden Kur'an'ı tebliğ ve insanları yeni dine davet görevi bir yaygın din eğitimi idi. Nitekim o yüce Allah'tan aldığı vahiyleri bir taraftan insanlara tebliğ ediyor, bir taraftan da inananlara yaygın eğitim yoluyla öğretiyordu.⁹ Bundan dolayı çalışmamızı yaygın din eğitimi ile sınırlandırdık.

Bütünçağlarda, eğitimin iki amacı olmuştur: Öğretim ve iyi davranışlar.¹⁰ Bugünkü yaygın din eğitiminin gayesi ise "İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esasları konusunda Müslümanları aydınlatmak, bilgilendirmek, batıl inanç ve hurafelerden arındırmak, dini anlayışlarını geliştirerek hayatın dini boyutunun yorumlarına yardımcı olmak, dini ve ahlaki konularda onlara rehberlik etmek ve dini danışmanlık yapmaktır."¹¹

Dolayısıyla yaygın din eğitiminin, İslam dininin yukarıda zikredilen hedefi olan cehaleti ortadan kaldırması ve insanları hem bu dünya hem de ahirete hazırlaması için, öncelikle İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnetin benimsenmesi ve günümüz yaygın din eğitimine uyarlanması bir zarurettir. Bundan dolayı çalışmamızın, Hz. Peygamber'in Mekke ve Medine dönemi din eğitimi ve tebliğ faaliyetlerinin, metot ve içerik bakımından bugünkü yaygın din eğitimine uyarlanması açısından önemli olduğunu düşünüyoruz.

Ancak geniş bir hedef kitlesi bulunan bugünün yaygın din eğitiminin, günümüz Müslümanlarının ihtiyaçlarına cevap vermesi hususunda, konuların amaçlarının belirlenmesinden, muhtevasının tespitine ve eğitim metotlarına kadar uzanan birtakım problemleri vardır.¹² Çalışmamızın amacı bu problemleri ortaya koyarak çözüm önerileri sunmaktan ziyade Yüce Allah tarafından eğitilen İslam'ın peygamberi Hz. Muhammed'in yirmi üç senelik, başarıyla tamamladığı dini tebliğ ve eğitim faaliyetleri içerisinden

⁷ Necm, 53/3-4.

⁸ Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 15.

⁹ Recai Doğan, "Yaygın Din Eğitiminin Neliği", *Din Eğitimi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 267.

¹⁰ Bertrand Russel, *Eğitim ve Toplum Düzeni*, çev. Nail Bezel, Varlık Yayınları, İstanbul 1981, s. 38.

¹¹ Doğan, *Yaygın Din Eğitiminin Neliği*, s. 271.

¹² Bkz. Doğan, *Yaygın Din Eğitiminin Neliği*, s. 283-286.

özellikle bugünün yaygın din eğitimcilerinin örnek alabilecekleri ve yaygın din eğitimine uyarlayabilecekleri hususları onların takdirine sunmaktır.

Çalışmamızda öncelikle Kur'an ve din eğitimi, Hz. Muhammed'in tebliğ ve eğitim-öğretim faaliyetleri ile eğitim metotlarını ele alacağız. Zira Kur'an'ın ikinci suresi olan Bakara suresinin ikinci ayetindeki "Kendisinde şüphe olmayan bu kitap, müttakiler için bir yol göstericidir" ifadesinden hareketle, bugünkü yaygın din eğitimcilerinin Kur'an'ın eğitimle ilgili bu rehberliğinden istifade etmeleri son derece önemlidir. Yine aynı şekilde Hz. Muhammed'in tebliğ ve eğitim-öğretim metodunun uygulanmadığı bir yaygın din eğitiminin başarılı olması düşünülemez. Onun gerek Mekke gerekse Medine dönemi tebliğ ve eğitim-öğretim faaliyetleri ile eğitim metotlarından bugünkü yaygın din eğitiminin ve eğitimcilerinin alması gereken birçok örnek bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in 610 yılında, Hira-Nur dağında ilk nazil olan beş ayetle başlayan ve vefatına kadar devam eden tebliğ ve eğitim faaliyetlerini Mekke ve Medine dönemi olarak iki başlık altında ele alacağız. Zira her iki dönemin tebliğ ve din eğitimi-öğretimi faaliyetleri hem muhataplar hem de konular açısından birbirinden farklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekke döneminde genelde evlerde yapılan din eğitimi, Medine döneminde mescit merkezli ve belirli mekanlarda yürütülmüş, yetişkinler kadar çocukların eğitimine de önem verilmiştir.¹³

Hz. Muhammed'in tebliğ ve eğitim-öğretim faaliyetleri ile eğitim metotlarına başlamadan önce Kur'an ve din eğitimi konusuna kısaca değinmenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

1. Kur'an ve Din Eğitimi

Kur'an Yüce Allah tarafından, ayetleri akıl sahipleri tarafından derinlemesine düşünülün ve öğüt alsınlar diye Hz. Muhammed'e indirilen¹⁴ ve yine Rahman tarafından ona öğretilen¹⁵, ayetleri müttakiler için yol gösterici olan¹⁶ bir kitap olup, İslam dininin iki temel kaynağından biridir. Bundan dolayı İslam din eğitimi Kur'an'sız düşünmemiz mümkün değildir. İslam eğitim ve öğretimi Kur'an'la başlar. İnsan Kur'an'ı okuyacak, öğrenecek, anlayacak ve üzerinde düşünerek hayatına yön verecektir.¹⁷ Okunmadan ve anlaşılmasından Kur'an'ın insana yol göstermesi mümkün değildir. Dolayısıyla İslam din eğitimine Kur'an'ın öğretilmesiyle başlanacaktır.

Kur'an'a göre Yüce Allah eğitime, Hz. Adem'e eşyanın isimlerini¹⁸ ve

¹³ Zeki Salih Zengin, *Din Eğitimi/Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2012, s. 37.

¹⁴ Sad, 38/29.

¹⁵ Rahman, 55/2.

¹⁶ Bakara, 2/2.

¹⁷ Kerim Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Adana 1998, s. 13.

¹⁸ Bakara, 2/31

insana beyanı,¹⁹ yani ifade etmeyi öğreterek başlamıştır. Buna göre Yüce Allah'ın ilk terbiyecisi olduğunu,²⁰ Hz. Muhammed'e gelen ilk vahiyde de yaygın din eğitiminin başladığını²¹ söyleyebiliriz. Hz. Peygamber kendisine gelen vahiy muhafaza etmek için gayret göstermiş,²² ezberlemiş, ashabına okumuş, yazıyla kayıt altına aldırılmış ve aynı zamanda uygulamasını da ashabına öğretmiştir.²³

İlk nazil olan ayetlerdeki “*Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı “alâk”tan (döllenmiş bir yumurta) yarattı. Oku! senin Rabbin en cömert olandır; O kalemler öğretendir, insana bilmediğini öğretendir*”²⁴ şeklindeki ifadeler bize eğitim ve öğretime insanın ilk terbiyecisi, ikram ve ihsan sahibi olan Allah'ın ismiyle başlanacağını, eğitim ve öğretimde okuma ve yazmanın, yani kalemin ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Kur'an'ın nazil olduğu dönemde Araplar arasında okuma yazma bilenlerin sayısı çok az olup bilhassa göçebeler arasında cehalet yaygındı. Zira onlar bu çağda ilimden, felsefeden habersizdi. Kur'an'ın nüzülü ile, Kur'an'ın okunması ve yazılması söz konusu olduğundan inananlar okuma yazma öğrenmek zorunda olduklarını hissettiler. Çünkü bazı Müslümanlar dinlerini daha iyi öğrenmek ve mükemmel derecede bilmek için okuma ve yazmaya muhtaç olduklarını anladılar. Bununla da kalmayıp, Hz. Muhammed'in tavsiyesi ile Arap dilinin dışında başka dilleri öğrenmeye de yöneldiler. Kur'an'daki Âdem, Nuh, İbrahim, Yusuf, Musa, Yunus, Davud, Süleyman ve diğer peygamberlerin kıssaları sayesinde Arap dünyasında geçmiş kavimlerin haberleri, diğer milletlerin özellikle Yahudi ve Hıristiyanların durumları Müslümanlar tarafından öğrenilmiş oldu. O dönemin insanları arasında belli bir düzeni olmayan evlilik, boşanma ve medeni hollere ve suçlara dair hükümler, sosyal ve ekonomik hayata dair hükümlerin öğrenilmesine Kur'an vesile oldu.²⁵ Yine Kur'an Allah'ın varlığına, birliğine imana davet etmek, ilim ve kudret gibi sıfatlarını anlatmak hususunda aklı harekete geçirerek insanları alemde gözle görünen varlıkları düşünmeye ve onlardan ders almaya çağırdı.²⁶ Böylece teakkül, tefekkür, tedebbür, tezekkür ve tefekkuh gibi düşünce çeşitleriyle inananları araştırmaya sevk etti ve onlarda yeni fikirlerin ortaya çıkmasına yardımcı oldu. Zira İslami ilimlerin disiplinlerinin oluşmasında Kur'an'ın düşünmeye işaret eden ayetlerin rolü önemlidir.²⁷

¹⁹ Rahman, 55/4.

²⁰ M. Faruk Bayraktar, *İslam Eğitiminde-Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, M.Ü.İ.Fak. Yayınları, İstanbul 1994, s. 100.

²¹ Doğan, *Yaygın Din Eğitiminin Neliği*, s. 270.

²² Ahmet Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, çev. A. Yardım, Damla Yayınevi, İstanbul 1983, s. 59.

²³ Ahmet Koç, “Kur'an Kurslarında Din Eğitimi”, *Din Eğitimi*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2012, s. 350.

²⁴ Alâk, 96/1-5

²⁵ Ahmed Emin, *Fecrül İslam (İslam'ın Doğuşu)*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Kılıç Kitabevi, Ankara 1976, s. 223-225.

²⁶ Âl-i İmrân, 3/191-192.

²⁷ Mehmet Müftüoğlu, *Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Doğru Düşünme*, Forart İletişim, İstanbul 2016, s. 21.

Kur'an ayetlerini incelediğimizde; imandan ibadete, ahlaktan muamelelata, ilimden ticarete, çalışmaya ve sosyal hayata varıncaya kadar, insanı ilgilendiren her konuda Yüce Allah, Kur'an'ın muhataplarından uygulama istemektedir.²⁸ Bu uygulamanın gerçekleşmesi ancak eğitim ve öğretim yoluyla mümkün olabilir. Yüce Allah Hz. Peygambere Kur'an ile öğüt vermeyi,²⁹ emretmektedir. Dolayısıyla Kur'an İslam eğitim ve öğretiminin ilk ve en temel kitabıdır. Hz. Muhammed, insanları itikadi, ahlaki ve sosyal konularda, kime ve nasıl ibadet edileceğini Kur'an'a göre eğitmek ve öğretmek zorundaydı. Aksi takdirde o peygamberlik görevini yerine getirmemiş olurdu.

Kur'an bugünkü yaygın din eğitimcilerinin eğitim ve öğretimde uyması ve uygulaması gereken temel prensibi Hz. Muhammed'e hitaben şu şekilde dile getiriyor: *"Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış."*³⁰ Bu ayetle Yüce Allah Kur'an vasıtasıyla önce peygamberini, tebliğ ve davet görevini nasıl yerine getireceği konusunda eğitiyor. Buna göre, İslam'ı insanlara anlatan din eğitimcileri her şeyden önce gereği kadar bilgi sahibi olmalı, güzel öğütlerle ve en güzel metotla insanlara İslam'ı öğretmelidir. Bu ayeti kerime, yaygın din eğitiminde İslam'a davetin ve tartışmanın yöntemini bildirmektedir.

Kur'an'da üstün bir eğitim metodu bulunduğunu görmekteyiz. Zira, inananlar için bir hidayet rehberi olan³¹ Kur'an insanın eğitiminde öncelikle imanın, küfrün, şirkin ve nifakın mekânı olan³² kalbe, Allah'a ve ahiret gününe imanı yerleştiriyor. Bunu yaparken zorlamadan, baskı yapmadan, basit bir yolla, insan fitratına uygun olarak hissedilen, görülen ve insan aklının kabul ettiği hususları dile getirerek dikkatleri yağmur, rüzgâr, bitki, şimşek, gök gürlütüsü, sema ve arza çekiyor.³³ Bu konudaki örnekleri Kur'an'ın birçok sure ve ayetlerinde görmemiz mümkündür.³⁴

Başarılı bir din eğitimi için, din eğitimcisinin toplum tarafından örnek alınan bir insan olması son derece önemlidir. *"Andolsun ki, Resulullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredener için güzel bir örnektir"*³⁵ ifadeleriyle Kur'an bir eğitimci olan Hz. Peygamberi ona inananlar için bir örnek olarak takdim ediyor. Yağmurun yağmasıyla yeryüzündeki kurumuş, ölmüş bitki örtüsünün tekrar yeşillenmesini açıkladıktan sonra, bu durumu ibret alınması gereken bir hadise olarak gözler önüne seriyor. Yine Kur'an hayvanlardan elde edilen süttten, hurma, üzüm gibi gıdalardan, bal arısının ürettiği baldan örneklerle, meyvelerin her birinde düşünen

²⁸ Müftüoğlu, *Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Doğru Düşünme*, s. 4.

²⁹ Kaf, 50/45.

³⁰ Nahl, 16/125.

³¹ Bakara, 2/2-3.

³² Bakara, 2/7, 10.

³³ Bayraktar, *İslam Eğitiminde-Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, s. 100.

³⁴ Bakara, 2/19, 22, 164; Araf, 7/57; Nuh, 71/10-12; Nur, 24/43, Mü'minun, 23/18-19; Fatır, 35/ 27.

³⁵ Ahzab, 33/21.

bir kavim için ibret olduğunu³⁶ ifade etmektedir. Böylece o, eğitimde dikkatleri düşünmeye ve ibret almaya, "Bu Kur'an, ayetleri düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır"³⁷ şeklindeki ifadesiyle, din eğitimi açısından ve Müslümanların anlayıp uygulamaları bakımından son derece önemli olan Kur'an ayetleri hakkında tedebbüre ve bu ayetlerdeki ilahi mesajlardan öğüt almaları hususuna dikkatleri çekiyor. Zira anlaşılmasından okunan Kur'an'ın hayata tatbik edilmesi mümkün değildir. Aynı şekilde, Bakara suresi 232. ayette Yüce Allah, eşlerini boşayan erkeklere, boşanma sürecinden sonra uymaları gereken hususları açıkladıktan sonra bunların onlar için bir öğüt olduğunu ve Araf suresi 79. ayette Salih peygamberin kavmine öğüt verdiğini, ancak kavminin öğüt verenleri sevmediğini bildirmektedir.

Kur'an bir taraftan Hz. Peygamber aracılığı ile insanları eğitirken, bir taraftan da bu eğitimin metodunu öğretmektedir. Dolayısıyla Kur'an'da gerek genel din eğitimine gerekse yaygın din eğitime ışık tutacak metotlardan soru-cevap, örnek alma, ibretle terbiye, öğütle eğitim gibi metotların kullanıldığı dikkatimizi çekmektedir. Ancak Hz. Muhammed'in tebliğ, eğitim ve öğretim faaliyetleri vahyin ışığı doğrultusunda, yani Kur'an'a göre olduğundan, tekrarlardan kaçınmak ve konuyu uzatmamak için Hz. Peygamberin eğitim-öğretim faaliyetleri ve metotlarıyla çalışmamızı sürdürüyoruz.

2. Hz. Muhammed'in Mekke-Medine Dönemi Tebliğ, Din Eğitim-Öğretimi Faaliyetleri

Lügatte bir haberi bildirmek ve haber vermek anlamlarına gelen tebliğ kelimesi, dini manada Allah'ın sözünü ve vahyini insanlara duyurmaktır.³⁸ Tebliğ, Hz. Muhammed'in en başta gelen vazifesi olup hem mü'minleri hem de mü'min olmayanları kapsadığından eğitime nazaran daha geneldir. Din eğitimi ve öğretimi ise sadece ona inanan ve peygamberliğini tasdik eden mü'minlerin tamamını kapsamaktadır. Nitekim Kur'an'da Yüce Allah bazen genel olarak insanlara, bazen inananlara bazen kâfirlere hitap etmektedir. Yirmi üç senelik peygamberlik sürecinde insanları şirkten tevhide davet eden ayetler kâfirler ve müşrikler için bir tebliğ niteliği taşıırken, tevhit inancını benimsemiş, Allah'ın varlığını birliğini tasdik etmiş mü'minlere hitaben, namaz, oruç, hac, zekât vb. ibadet konularıyla ahlâki konuları ihtiva eden ve "ey iman edenler" şeklinde başlayan ayetler mü'minler için hem tebliğ hem eğitim niteliğini taşımaktadır. Kur'an ayetlerinin tamamının inanan ve inanmayan herkese bildirilmesi bir tebliğ faaliyeti iken, tebliği yapılan Kur'an ayetlerinin ve bu ayetlerin muhtevasının ve hükümlerinin inananlara öğretilmesi ise bir eğitim faaliyetidir diyebiliriz. Gerek Kur'an'ı Kerime gerekse Hz. Muhammed'in kendi ifadelerine göre onun hem bir peygamber hem de eğitimci olduğunu görüyoruz. Zira Cum'a suresinde Yüce Allah onu ümmi ve daha önce dalalet içinde olan bir topluluğa kendi ayetlerini okuyan, onları

³⁶ Nahl, 16/ 65-69.

³⁷ Sâd, 38/ 29.

³⁸ www.elmaany.com. el-Mu'cemul vasit, El-lügatü-l arabiyetü-l muasir, "tebliğ" mad. 22.10.2017.

tezkiye eden, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber olarak,³⁹ Nisa suresinde bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderildiğini⁴⁰ bildirmekte ve Hz. Muhammed de kendisinin bir eğitimci olarak gönderildiğini⁴¹ beyan etmektedir.

Hz. Muhammed'in tebliğ ve eğitim-öğretim faaliyetlerini Mekke ve Medine dönemi olarak ele aldıktan sonra onun eğitim metodlarından örneklerle çalışmamızı sürdüreceğiz.

2.1. Hz. Muhammed'in Mekke Dönemi'nde Yaptığı Tebliğ ve Din Eğitim-Öğretimi Faaliyetleri

Bilindiği gibi Hz. Muhammed'in ilk muhatap olduğu beş Kur'an ayetinden birincisi "Oku!"⁴² emri ilahisidir. Bu beş ayetle, ilk tebliğ Hz. Peygamberin bizzat kendisine yapılmıştı; ve bunun Allah tarafından indirildiğine kendisi bizzat inanmalıydı ki, o da kendisine vahyolunanı tebliğ etsin. Yoksa peygamberlik vazifesini yerine getirmemiş olurdu.⁴³ Kur'an ayetleri belli aralıklarla nazil oldukça, bütün vahiy tamamlanuncaya kadar Hz. Muhammed onları bir taraftan insanlara bildiriyor, açıklıyor ve yorumluyor, bir taraftan da bu ayetlerin uygulanması ile ilgileniyordu.⁴⁴ Müddessir suresinin ilk ayetleri ile vahiy yeniden gelmeye başlamış ve bu ayetlerle Hz. Peygamber'in kendi elleriyle yaptıkları putlara tapan insanları uyarması gerektiği,⁴⁵ daha sonra tebliğ vazifesine önce kimlerden başlayacağı ve kendisine uyan müminlere karşı alçak gönüllü olması, şayet yakın akrabaları kendisine inanmayıp karşı gelirlerse onlara ne söylemesi gerektiği⁴⁶ gibi hususlar bildirilmiştir. Daha sonra ise Hz. Muhammed, ulaşabildiği herkese son dini tebliğ edecektir.⁴⁷ Çünkü o, sadece kendi akrabalarına peygamber olarak değil, bütün insanlara peygamber olarak,⁴⁸ müjdeci ve uyarıcı olarak gönderilmiştir.⁴⁹ Bu ayetlerle tebliğ ve davette takip edilmesi gereken sıra ile inananlara ve inananlara karşı takınılacak tutum ve davranışın şekli ortaya konmuştur. Dini tebliğe önce en yakın akrabadan başlanılacak, sonra diğer insanlar dine davet edilecektir.

"Yakın akrabayı uyar" ayeti nazil olduktan sonra, Hz. Muhammed akrabalarına verdiği bir yemekte onları İslam'a davet etmiş, fakat bu daveti amca-

³⁹ Cum'a, 62/2.

⁴⁰ Nisâ, 4/79.

⁴¹ Abdulfettah Ebu Gudde, *er-Resul- el-muallim*, Daru'l-beşairu'l-islamiye, Beyrut 1996, s. 10.

⁴² Alâk, 96/1.

⁴³ Mâide, 5/67.

⁴⁴ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, s. 25.

⁴⁵ Müddessir, 74/1-5.

⁴⁶ Şu'arâ, 26/ 214-216.

⁴⁷ En'am, 6/19.

⁴⁸ Nisâ, 4/ 79.

⁴⁹ Sebe', 34/28.

sı Ebu Talip'in oğlu Hz. Ali'den başka kimse kabul etmemiştir.⁵⁰ Akraba desteği görmeyen Hz. Peygamber dini tebliğe üç yıl gizli olarak devam etmiştir. "Sana emredileni açıkça ortaya koy ve Allah'a ortak koşanlardan yüz çevir"⁵¹ ayeti nazil olduktan sonra artık açıktan tebliğ başlamıştı.

İlk vahiyle ikinci vahiy arasındaki belli bir süre kesintiden dolayı, Hz. Muhammed'in Allah tarafından terkedildiğini söyleyen bazı Mekkeliler tarafından alay konusu edildiği bilinmektedir.⁵² Hz. Muhammed, kendisine "Oku!" emriyle gelen ilahi vahiy Cebrail'den (a.s) dan aldığı şekilde ezberliyor ve daha sonra bu ezberlediklerini gelip insanlara tebliğ ediyordu. Öyleyse asrı saadet, talebesi sahabe olan ve kısa sürede başarılı sonuçlar veren yeni bir eğitim ve öğretim sistemi getirmiştir.⁵³ Bu sistem, tebliğ vazifesini yerine getirirken Hz. Muhammed'in üslubu önce Kur'an ayetlerinden yumuşak sesiyle birkaç ayet okumak, sonra da bunları yorumlayıp dinleyicileri bu ayetlere inanmaya davet etmek biçimindeydi.⁵⁴

Kur'an'ı tebliğ ve öğretmek, Hz. Muhammed'in en önde gelen vazifesi idi. Bunun için Mekke döneminde, kendi evinde düzenli olarak Kur'an okurdu. Aynı şekilde Hz. Ebu Bekr'in ise evinin bahçesine yaptırdığı küçük mescitte, seslice Kur'an okuduğu ve Mekke'li insanların düzenli olarak okunan Kur'an'ı dinlediklerini, Kur'an okumasını bilen sahabelerin, diğer Müslümanlara Kur'an öğrettiklerini görüyoruz. Mesela Hz. Ömer Müslüman olmadan önce kız kardeşinin evine gittiğinde orada kız kardeşi ve eniştesine bir öğretmen Kur'an okuyordu.⁵⁵ Mekke'de din eğitimi ve dini tebliğin yapıldığı ilk kapalı mekân olarak Erkam'ın evini söylemek mümkündür. Hz. Muhammed burada İslam'ı kabul edenlere nazil olan ayetleri okuyor ve yorumunu yapıyor, öğütler veriyor, sahabeler vasıtasıyla oraya gelen ve gerçeği arayan insanları burada kabul edip onlarla görüşüyordu. İbn Hazm'ın *Cevami'us-Sire*'sindeki rivayete göre Hz. Ömer de burada şahadet getirerek İslam'ı kabul etmiştir.⁵⁶

Erkam'ın evinde Hz. Peygamber'in eğitim ve öğretiminden istifade edenlerin sayısı otuz iki erkek, on üç kadın olmak üzere kırk beş kişi olup, sekiz tanesi okuma yazma biliyordu. Yaş ortalamaları ise 25-28 idi. İslam'ın ilk yetişkinler okulu olan Dar'ül-Erkam'da eğitim-öğretim vahyin ışığında ve Hz. Muhammed'in rehberliğinde yürütülüyordu. Dar'ül-Erkam'da sabahın erken saatlerinden gün kararınca kadar devam eden eğitimin konusu sağlam bir

⁵⁰ İsmail Lütfi Çakan, N. Mehmed Solmaz, *Kur'an'ı Kerime Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008, s. 269.

⁵¹ Hicr, 15/94.

⁵² Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (çev. Mehmet Yazgan), Beyan Yayınları, İstanbul 2009, s. 87.

⁵³ Bayraktar, *İslam Eğitiminde-Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, s. 85.

⁵⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 89.

⁵⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 94.

⁵⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 95. (1932 yılında Kâbe'nin karşısında Safa tepesi üzerinde mevcut olan bu ev, Suud yönetimi tarafından restore edilip okul yapılmış, ancak hacıların çoğalması nedeniyle mescidi genişletme ihtiyacı doğduğundan, yıkılmasına karar verilmiştir.)

akide, sağlam bir akıl ve sağlam bir ruh eğitimi idi. Hz. Peygamber kendisine inanan bu insanların önce kalplerindeki, kafalarındaki ve ruhlarındaki batıl inançları temizleyip onların yerine tevhid akidesini yerleştirerek şahsiyet eğitimi veriyordu.⁵⁷

Klasik İslam tarihçilerine göre, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ana hedefi olan tebliğ ve davet vazifesini yapacağı Mekke'de okur yazar olanların sayısı 15-20 kişiden ibaretti.⁵⁸ Bundan dolayı ilk nazil olan beş ayetten ilkinin "oku", dört ve beşinci ayetlerin kalem ve insanın eğitimi ile alakalı olması manidardır. Hz. Peygamber'in okuma yazma bilenlerin bir kısmını veya tamamını kendi huzurunda vahiy kâtibi olarak çalıştırdığı rivayet edilmektedir.⁵⁹

İslam'ın daha geniş kitlelere öğretilmesinde kadının rolü son derece önemlidir. Vahyin başlangıcından itibaren Hz. Hatice, Hz. Peygamber'i destekliyor ve ona yardım ediyordu. Peygamberliğinin ilerleyen dönemlerinde ne zaman bir miktar Kur'an ayeti nazil olsa, Allah'ın Resulü bu ayetleri önce erkekler sonra da kadınlar topluluğu içinde okurdu.⁶⁰ Dolayısıyla bu dönemin eğitim ve öğretiminin temeli yeni gelen ayetlerin insanlara anlatılarak öğretilmesi esasına dayanmaktaydı. İnananlar Hz. Peygamber tarafından kendilerine okunan ve anlatılan ayetlere göre davranışlarını şekillendiriyorlardı.⁶¹

İlk vahiyden sonra bir müddet vahiy kesilir. Hz. Peygamber'in etrafındaki insanların, özellikle en yakınlarının Allah'ın kendisini terk ettiğini ve darıldığını söyleyerek alaya aldıklarında Cebrail'(a.s.)in yeni bir vahiyyle çıkıp gelerek; "And olsun doğan güne! Ve her şeyi örttüğü zaman geceye! Ki "Rabbin seni terk etmedi, sana hiç de darılmadı"⁶² ifadelerinin de geçtiği "Duha" suresiyle yüce Allah peygamberimizin yüreğine adeta su serperek onu sevindirip ferahlattı.⁶³

Mekke döneminde Hz. Peygamber'in sistemli ve kurumsal bir din eğitiminden bahsetmemiz mümkün olmasa da o, bir taraftan nazil olan ayetleri tebliğ yöntemiyle insanları yeni dine ve dinin tevhit inancına davet ederken, diğer taraftan da davetine icabet edenleri ilahi vahyin akışına bağlı olarak, hemen her fırsatta, bireysel de olsa eğitmiştir. Kur'an'ın ifadesine göre, Hz. Muhammed'in bir öğüt verici ve uyarıcı olduğu,⁶⁴ daha önce dalalet

⁵⁷ Muhammed Emin Yıldırım, *Nebevi Eğitim Modeli-Darü'l-Erkan Vahyin*, Siyer Yayınları, İstanbul 2016, s. 84-91.

⁵⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 627.

⁵⁹ Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, s. 35.

⁶⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 80.

⁶¹ İrfan Başkurt, *Din Eğitimi Açısından Kur'an Öğretimi ve Yaz Kur'an Kursları*, İstanbul 2013, s. 41.

⁶² Duha, 93/1-3.

⁶³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 83.

⁶⁴ Gâşiye, 88/21.

içinde olan müminlere kitabı, hikmeti ve bilmediklerini öğrettiği,⁶⁵ yani bir muallim olduğu bildirilmektedir.

2.1.1. Mekke Dönemi İlahi Tebliğin Muhatapları

Mekke'de Hz. Muhammed'in ilahi tebliğine ilk muhatap olanlar, İslam tarihinde ilk Müslümanlar olarak da bilinen, eşi Hz. Hatice, amcası Ebu Talib'in oğlu Hz. Ali, daha önce kölesi iken azat ettikten sonra evlatlık olarak yanında bulunan Hz. Zeyd bin Harise ve çocukluğundan beri candan arkadaş ve dostu Hz. Ebu Bekir idi. Bunlara herhangi bir sıkıntıya maruz kalmadan ilahi mesaj tebliğ edilmiş ve kabul görmüştür. İlahi tebliğ görevinin ikinci safhasında ise *"Önce en yakın akrabalarını ikaz edip uyandır!"*⁶⁶ emriyle Hz. Peygamberin bu görevi yerine getirmeye en yakın akrabalarından başladığını görüyoruz. Akrabalarından başlaması diğer insanlara karşı tebliğ ve din eğitimi açısından büyük bir önem taşıyordu. Akrabalarının karakterlerini bildiği için ne pahasına olursa olsun o, bu görevi yerine getirirken karşılaşabileceği tepkilere hazırdı. Hz. Hamza gibi bir amcası onun peygamberliğini kabul edip desteklerken, Ebu Talip sadece desteklemiş, bir diğer amcası Ebu Leheb ise kabul etmemekle kalmamış hanımıyla birlikte kendisine hakaret etmiş ve Leheb suresinin nazil olmasına sebep olmuştu. Nihayet Mekke'deki hemen herkes artık Hz. Muhammed'in bu yeni davasından haberdar olmuş ve başlangıçta gizli yürütülen tebliğ görevi alenen her ortamda ve her kesimden insanlara açıkça yapılmaya başlanmıştı.⁶⁷ Yukarıda zikredilen *"Sana emredilen şeyi açıkça ortaya koyup söyle ve Allaha ortak koşanlardan yüz çevir! Gerçekten, Allah'la birlikte başka tanrılar edinip seninle alay eden kimselere karşı biz senin için yeterliyiz"*⁶⁸ ayetleri ile Hz. Muhammed Yüce Allah tarafından hem tam yetkili kılınmış hem de kendisine tam bir destek sözü verilmiştir. Bu desteği aldıktan sonra, hiç kimsenin hakaretine, tehdidine aldırış etmeden karşılaştığı herkese ilahi mesajları tebliğ etmeye devam etti. Ancak tebliğe muhatap olanlar arasında maddi ve manevi özgürlükleri olmayan kölelerle kadınların da olması ve bunların sahipleri tarafından fiziki ve psikolojik baskı altında olmaları Hz. Peygamberin görevini bir hayli zorlaştırıyordu. Uygulanan bu baskılar ya peygambere inananların imanlarını gizlemelerine ya da onun izniyle, doğup büyüdükleri şehirlerini terk ederek başka ülkeye (I. ve II. Habeşistan hicreti gibi) göç etmelerine sebep olmuştu. Hz. Muhammed'e yapılan maddi ve manevi baskılar bir taraftan onu üzerken diğer taraftan da onun azmini ve şevkini daha da artırmıştı.

Hz. Muhammed'in dini tebliğine muhatap olanlar arasında Mekke dışından Mekke'ye ticaret ve hac maksadıyla gelenleri de zikretmemiz gerekmektedir. Bunlar arasında Hz. Muhammed'in peygamberliğinin 11. yılında Medine'den Mekke'ye hac için gelen ve Akabe denilen yerde peygamberle görüşen altı kişi ile bir sene sonra yine Medine'den gelerek

⁶⁵ Bakara, 2/151; Ali İmran, 3/164; Mâide, 5/67; Nahl, 16/35; Cum'a, 62/2; Hicr, 15/94.

⁶⁶ Şu'arâ, 26/214.

⁶⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 87- 89.

⁶⁸ Hicr,15/94-95.

aynı yerde ona biat eden on iki kişi Müslüman olarak tekrar Medine'ye geri döndüler. Bu yeni Medineli Müslümanlar Hz. Peygamber'e bir mektup göndererek kendilerine dini öğretecek bir öğretmen göndermesini istediler. O da ilmine ve hitabetine güvendiği Mus'ab bin Umeyr'i Medine'ye öğretmen olarak gönderdi. Medine'de çok büyük bir tebliğ ve eğitim hizmeti yürüten Mus'ab, Hz. Muhammed'in ilk defa Müslümanların din eğitimi için tayin ettiği kişi oldu. Bir yıl sonra Medine'den ikisi kadın, toplam yetmiş beş kişi Mekke'ye gelerek yine Akabe denilen yerde Hz. Peygambere biat ederek Müslüman oldular. Bu iki biat olayına I. ve II. akabe biatleri denmektedir.⁶⁹

2.1.2. Mekke Dönemi İlahi Tebliğin Konuları

Mekke döneminde ilahi tebliğ muhatap olan insanların gerek Hz. Muhammed'in akrabaları gerekse diğerlerinin hemen büyük çoğunluğu puta tapan müşrikler olup ahlaki çöküntünün içerisindeydiler. Ona tevdi edilen görev ise bu insanlara Allah'ın ayetlerini okumak, onları tezkiye etmek, kitabı ve hikmeti yani doğru bilgiyi öğretmektir. Bunun için Mekke döneminde nazil olan ayetlerin konularının, tek bir Allah'ın varlığı, sadece O'na inanmanın gerekliliği, O'nun her şeye gücünün yettiği, sadece Allaha kulluk etmeleri gerektiği, O'na ortak koşmamaları, puta tapıcılığın kötü bir şey olduğu, dünyada yapılanların ahirette mutlaka karşılığının verileceği, insanı ve her şeyi yaratanın Allah olduğu, sadece hayırlı ve güzel işler yaparak sıratı müstakim üzere yaşama zorunluluğu, öldükten sonra dirilme ve ahiret hayatı, bu dünyada yapılan şeylerin kayıt altına alındığı ve hesabının mutlaka sorulacağı gibi, başta imanla ve bu iman gereği olan güzel amellerle ilgili olduğunu görüyoruz.⁷⁰

Hz. Muhammed'in en büyük mucizelerinden biri olan İsra ve Miraç hadisesi ile Miraçtan döndükten sonra Hz. Peygamber, Miraç esnasında gördüklerini ve karşılaştıklarını, yüce Allah'tan aldıklarını, ashabına ve insanlara tebliğ etmiş ve öğretmiştir. Hz. Peygamber yüce Allah'ın, kendisinin birliğine iman eden ve Muhammed'i (s.a.v.) resul olarak kabul eden bütün Müslümanların, eğer günahları varsa cehennemde bir süre ceza çektikten sonra kurtulacaklarını vaat ettiğini müjdelemiştir. Beş vakit namaz, ana-babaya itaat ve ihsanın önemi, akraba ilişkileri, fakirlerin ve yolda kalanların hakkı, infak ve ölçüsü, tevekkül, canın, malın ırz ve namusun kutsiyeti, bunların dokunulmazlığı, sözünde durma, vaatleri yerine getirme, yetimin malına dokunmama, ölçü ve tartıya riayet etme, gurur ve kibirle yer yüzünde dolaşmama, hakkında hiçbir bilgi sahibi olunmayan şeylerin peşinden koşulmaması gibi iman, ibadet, ahlak ve muamelatla ilgili temel esaslarla ilgili hususlar miraç hadisesiyle birlikte Mekke dönemi ilahi tebliğin konuları arasına girmiştir.⁷¹

⁶⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 136-145.

⁷⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 84-89.

⁷¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 124-135.

2.2. Hz. Muhammed'in Medine Dönemi'nde Yaptığı Din Eğitim ve Öğretimi Faaliyetleri

Hz. Muhammed Mekke'li Müşriklerin yaptıkları zulümlerden dolayı Medine'ye hicret ettiğinde, on dört günlük misafir olarak kaldığı Kuba köyünde bir mescit inşa etmiştir. Kuba'dan ayrılıp Medine'ye doğru gelirken, Hz. Peygamber yol üzerinde bulunan Salimoğulları yurdunda Ranuna vadisinde ilk Cum'a hutbesini okuyup Cum'a namazını kıldırıştır. Allah Rasulü'nün yanında daha önceden Medine'lilere yazmış olduğu cuma günleri öğle namazı yerine bir hutbe ve ardından iki rekâtlı bir namaz kılınmasını emrettiği bir mektup bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in, burada okuduğu "*nefis terbiyesi, öldükten sonra Allah Teâlâ ile karşılaşma, peygambere iman, insanı cehennemden uzak tutacak amellerden sadaka ve güzel söz, iyiliklere karşı Allah Teâlâ'nın bire on sevap vereceği...*"⁷² gibi konuları içeren Cuma hutbesiyle aslında Medine'deki ilk yaygın din eğitimine başlamış olduğunu söyleyebiliriz. Gerek ilk nazil olan ayetlerin gerekse Mekke döneminde nazil olan diğer ayetlerin okumaya ve ilme teşvik etmesinden olsa gerek, daha Medine'ye hicret eder etmez Hz. Muhammed'in ilk icraatı, bir Mescid inşa etmek olmuştur. Mescidin yerinin tespitinde, arsasının alınmasında ve inşaatında bizzat Allah Resul'ünün bulunmasından dolayı bu mescit İslam tarihi boyunca Mescid-i Nebi veya Nebi olarak nitelendirilmiş ve öyle anılmıştır.⁷³ Hiç vakit geçirmeden onun Medine'de bir mescit inşa etmesinin sebebini, daha sonra bu mescitte yapılan faaliyetlerden anlamış oluyoruz.

Medine dönemi din eğitimini faaliyetlerini Mescid-i Nebi'de ve Mescid-i Nebi Dışında Din Eğitimi olarak iki başlık altında incelememiz mümkündür.

2.2.1. Mescid-i Nebi'de Din Eğitimi

Başta beş vakit namaz olmak üzere, bünyesinde yapılan eğitim faaliyetlerinden ötürü Mescid-i Nebi'nin Erkam'ın evinden sonra yaygın din eğitiminin yürütüldüğü ikinci mekân olduğunu söylememiz mümkündür.

Mescid-i Nebi'de birbirinden müstakil üç ayrı bölüm vardı. Bunlar;

1) Başta namaz kılmak, hutbe irad etmek, yeni gelen vahiylerin tebliği, zikir, Kur'an okuma (vb.) ibadetler için kullanılan kadın erkek ve çocuklara açık olan mescit bölümü,

2) Okul olarak kullanılan ve Suffe veya Zulle olarak nitelendirilen bölüm,

3) Resulullah'ın hanımları için ayrılmış birkaç küçük oda.⁷⁴

⁷² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 155-156.

⁷³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 633.

⁷⁴ Ziya Kazıcı, *Ana Hatlılarıyla İslâm Eğitim Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 21.

Mescid-i Nebevî her şeyden önce ibadet mahalli idi. Ancak bununla beraber Peygamber Mescidinin namaz kılmanın dışında da birçok işlevinin olduğunu biliyoruz. Hz. Muhammed, bir başka sebep yoksa namazını burada kılar ve kıldırır, dua ederdi. Namaz öncesi veya sonrasında sahabesi ile ve diğer insanlarla burada sohbet ederek, dinin ibadet, inanç, ahlak ve edeple ilgili bütün konularını, namazlardan önce veya sonra, namaz aralarında, cemaatin durumuna göre, erkek ve kadın, yaşlı, genç ve çocuk ayırımı yapmadan ashabına burada öğretmiş, onları eğitmiştir. İslâm toplumunu ilgilendiren bütün meseleler genelde burada müzakere edilirdi.⁷⁵ Hz. Muhammed ve hanımlarının kalacağı odalar da mescidin hemen bitişiğinde inşa edilmiştir.⁷⁶

Mescid-i Nebevî'nin din eğitimi açısından en önemli bölümünü, gündüzleri okul, geceleri de kalacak yeri olmayanlara yatakhane görevi yapacak olan ve geniş bir oda şeklinde inşa edilen "Suffe" oluşturmaktaydı. Bu bölüm adeta bugünkü öğrenci pansiyonu gibi hizmet veriyordu. Bütün bunları yaparken Hz. Peygamber topluca ibadet etmek ve bu maksatla mescide gelenlere İslam dinini öğretmek ve onları eğitmek suretiyle günümüz cami ve mescitlerinde görev yapan din görevlilerine örnek oluyordu. Suffe, yatılı ve gündüzlü olarak Müslümanlara hizmet veren ve Hz. Muhammed'in kontrolünde tüm masrafları varlıklı kişilerce karşılanan bir eğitim kurumu idi. İslam dininin ilk okulu ve eğitim-öğretim kurumu olma özelliğine sahip olan Suffe'de, bizzat Hz. Peygamber dersler verirdi. Hz. Peygamber burada sadece Kur'an öğretimi ile meşgul olmayıp aynı zamanda âyetlerin manasını açıklamak, yani Kur'an çevresinde oluşan dinî bilgileri öğretmekle de meşgul oluyordu. Suffe'nin Kur'an merkezli; ancak Kur'an'la alakalı derslerle birlikte okuma yazma gibi diğer derslere de yer veren bir eğitim müessesesi olduğu da bilinmektedir. İslam eğitim tarihinde Suffe bir eğitim kurumu olmanın yanı sıra aynı zamanda bir aşevi, mescit, ibadetgah nazarıyla da görülmüştür. Bununla ilgili olarak Elmalılı, burasının İslam dininin ilk yatılı medresesi olduğunu ve bundan sonra buranın durumu örnek alınarak İslam âleminde medreselerin hep camilerin etrafına yapılageldiğini belirtmiştir.⁷⁷

Hz. Peygamber Suffe'de bizzat ders verirdi. Ancak, İslam'a yeni girmiş bulunan Müslümanlara okuma yazmayı, Kur'an'ı ve temel dini bilgileri öğretmek üzere kendisine yardımcı olmak üzere başka öğretmenler de görevlendirmiştir. Mesela Ubade bin Samit, okuma yazma ve Kur'an eğitimi için, kendisi yazı uzmanı olan Abdullah bin Sa'id İbn-el As, Hz. Peygamber tarafından öğretmen olarak görevlendirilmişti.⁷⁸ Yine aynı şekilde, bugünkü tecvid, tashih'i-huruf, hatta Kur'an'ı ahenkli seslerle, manasını düşünüp tefekkür ederek okumak için verilen kıraat dersleri ile Kur'an'ın itikatla, hukukla ve ahlakla ilgili ayetler açıklanarak ilk tefsir, akâid,

⁷⁵ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri* s. 84.

⁷⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 158.

⁷⁷ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul 1971, c. II, s. 940.

⁷⁸ Ziya Kazıcı, *Ana Hatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 22.

hukuk ve ahlak derslerinin temellerinin Suffe okulunda atıldığını ve Hz. Muhammed'in dersleri ve öğretmenleri branşlarına göre ayırdığı ve görev verdiği görülmektedir. Kaynaklara göre Medine'de okuma ve yazma bilen insan sayısının çok az olduğu bilinmektedir. Hz. Peygamber Bedir savaşında esir düşen Müşriklerden okuma yazma bilenleri on Müslüman çocuğa okuma yazma öğretmesi halinde serbest bırakmak üzere onlara okuma yazma öğretme görevi vermiştir.⁷⁹ Bu durum, Hz. Peygamber'in çocukların eğitimine ve okuma yazmaya ne derece önem verdiğini göstermekte ve bu uygulamasıyla o, ilmin dini, dostu, düşmanı olmadığını, gerektiği zaman ilim konusunda gayrimüslimden de istifade edilebileceğini ashabına ve tüm Müslümanlara göstermiştir.

Ebu Hureyre'nin bildirdiğine göre; Suffe'de içlerinde belinden yukarısını örtecek elbisesi bulunmayan yetmiş civarında sahabe kalıyordu.⁸⁰ Yine Temim kabilesinden seksen kadar insanın buraya yerleştirildiği, Medine'li cömert insan Sa'd ibni Ubade'nin her gün bu öğrencilere yemek verdiği ve bir dönem buradaki öğrenci sayısının dört yüze kadar çıktığı rivayet edilmektedir. Suffe okulunun yatılı öğrencilerinin yaşesiyle Hz. Peygamber bizzat ilgileniyor, sahip olduğu şeyleri öğrencilerle paylaşıyor ve hayırsever insanları buradaki öğrencilere yardım konusunda teşvik ediyordu. Burada yetişen öğrenciler, ileride Arap yarımadasında İslam'ı tebliğ edecek ve Müslümanları eğitecek şekilde kendilerini yetiştiriyorlardı. İbni Mesut, Bilali Habeşi, Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, Ebu Amir'in oğlu Hanzala, Selmani Farisi, Ebu Hureyre, Sa'd bin Ebi Vakkas ve Ebu Zer gibi meşhur sahabeler Suffe okulunun önde gelen öğrencilerindendi. Bunların içlerinde, kendilerine okuyucu (kari) adı verilen Kur'an'ı okuyup inceleyenler bulunduğu gibi, bütün gece namaz kılıp, bütün gün oruç tutan, zühd ve takvayla meşgul olan ilk Müslümanlar da vardı. Hz. Peygamber bu öğrenciler arasında disiplinini sağlamak, problemlerini Resulullah'a iletmek için bir kişiyi başkan seçerdi. Bir dönem bu görev Ebu Hureyre'ye verilmişti.⁸¹

Görüldüğü gibi, Suffe'de yapılan eğitim genel itibarıyla bir yetişkin eğitimi olmuş, Hz. Peygamber burada öncelikli olarak İslam'ın bayraktarlığını yapacak eğitimcileri yetiştirmeyi hedeflemiştir. Burada eğitim alanlar, daha sonra başkalarını eğitmek, başkalarına hizmet vermek üzere değişik vazifelerle görevlendirilmişlerdir. Bundan dolayı Hz. Peygamber, Suffe'deki eğitime çok fazla önem vermekteydi. Buradan hareketle günümüzde cemaatten önce yaygın din eğitiminde görev alacak din görevlilerini ve eğitimcileri, öğrencilerden önce öğretmenleri eğitmenin son derece önemli olduğunu söyleyebiliriz.

⁷⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, ss. 634-635.

⁸⁰ Zeynuddin Ahmed b. Ahmed Zebidi, *Sahih-i Buhari Tecrid-i Sarih Tercemesi*, çev. Ahmet Naim, Kâmil Miras, DİB Yayınları, Ankara 1981, c. II, s. 383.

⁸¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 634-636.

2.2.2. Mescid-i Nebevi Dışında Din Eğitimi

Bir süre sonra Suffe artık ihtiyacı karşılamaz hale gelince Hz. Muhammed buradaki yığılmanın önüne geçmek için Medine'nin değişik semtlerinde ilkokul ya da hazırlık okulu niteliğinde küttablar-okullar açtı. Daha hicretin ikinci yılında Makrame İbni Nevfel'in evinde Da'ru'l Kurra adıyla Kur'an öğretimine yönelik yeni bir okulun faaliyete geçtiğini görüyoruz. Aynı şekilde Kuba Mescidi'nde de bir okulun bulunduğundan söz edilmektedir. Hz. Muhammed buraya sık sık gelerek buradaki eğitim ve öğretime nezaret ediyordu. Hz. Muhammed ashabını, evlerine yakın olan bu mescitlere devam etmelerini tavsiye ediyordu. Bir taraftan bu okullar eğitim faaliyetini yürütürken diğer taraftan da mescitler okul olarak hizmet veriyordu. Öğrencilerden herhangi bir ücret alınmadığı gibi, hediye bile kabul etmemeleri tavsiye ediliyordu. Ancak daha sonraları Hz. Muhammed tarafından tayin edilen öğretmenlere devlet tarafından maaş ödenmeye başlanmıştır. Hz. Muhammed imamlık görevi ile idari görevi birleştirerek aynı şahsa her iki görevi birden vermiştir. Ancak bu görevlendirmelerde Kur'an'ı en iyi bilene öncelik vererek mesleki yeterliliğe önem vermiştir. İslam devletinin sınırları Medine'nin dışında taşığında Hz. Muhammed Suffe'de yetişmiş olan sahabeleri Medine dışında bulunan Arap yarım adasındaki, Yemen, Bahreyn, Umman, Mekke, Taif ve Necran gibi valiler tayin etmiştir. Bu valilerin görevi buradaki insanların idaresiyle birlikte onlara İslam'ı tebliğ etmek ve öğretmektir. Valilere verilen resmi yazılı talimatlarda İslam'ın dini hayatla ilgili temel kurallarının yanı sıra medeni hukuk ve ceza hukukunun eğitimi gibi konular yer almaktaydı. Medine döneminde Hz. Muhammed kadınların eğitimine de özen gösteriyordu. Resulüllah haftada bir günü kadınlara ayırmış ve o gün sadece onlara hitap edip, onların sorularını cevaplandırmıştır. Hanımlarından Hz. Hafsa okuma yazma bilirken, Hz. Aişe de hukuk alanında kendisini yetiştirmişti. Hz. Aişe'den başka kadın sahabeler arasında yirmi kadar kadın hukukçunun adı geçmektedir.⁸²

2.2.3. Medine Dönemi Din Eğitiminin Konuları

Medine döneminde, gerek Mescid-i Nebevi'de gerekse Mescid-i Nebevi dışında Hz. Muhammed Kur'an'ın ilk emri olan okumaya, dolayısıyla ilme büyük önem vermiştir. Yine ilk nazil olan ayetlerde kalemin, yani yazmanın önemine işaret edilmiştir. Okuma yazma öğretimi genelde bizzat okuma ve yazma bilen muallimlerin evlerinde icra ediliyordu.⁸³ Bu çeşit mektepler Kur'an ve dini esasların eğitiminin yapıldığı diğer mekanlardan ayrı tutuluyordu. Ancak bazı yazarlar hem okuma yazma hem de Kur'an öğretiminin aynı mekanlarda yapıldığını ileri sürmektedirler. Mesela, Dr. Hitti'ye göre söz konusu mekteplerin programları Kur'an etrafında toplanmıştı. Kur'an talebeleri okumayı öğrenirken Kur'an'ı mütalaa ettikleri herhangi bir kitap yerine tutarlardı. Yazı öğrenimi için de, yazacakları parçaları Kur'an'dan seçiyorlardı. Dolayısıyla bir taraftan okuma yazma, yani Arap grameri, diğer

⁸² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 636-638.

⁸³ Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, s. 35.

taraftan Kur'an ayetlerini, özellikle Kur'an'daki peygamber kıssalarını ve Hz. Peygamber'in hadislerini öğreniyorlardı.⁸⁴

Genel olarak Müslümanların eğitiminin merkezini Kur'an oluşturuyordu. Hz. Muhammed yaygın din eğitimi içerisinde önemli bir yeri olan hafızlık eğitimine ve Kur'an'ın güzel okunmasına önem veriyordu. Kur'an'ı öğrenen ve öğretmenlerin en hayırlıları olduğunu bildirerek Kur'an eğitimine teşvik ediyordu. Daha onun sağlığında bir hayli sahabenin Kur'an'ı baştan sona ezberlediğini, bir kısmının da Kur'an'ın bazı surelerini ezberlediklerini görüyoruz. Abdullah b. Mes'ûd, Ubey b. Kâ'b, Muâz b. Cebel ve Ebu Hûzeyfe'nin âzadlısı Sâlim bu hafız sahabelerin meşhurlarındandır. Onlar hakkında Hz. Muhammed: "Kur'an'ı dört kişiden öğrenin: Abdullah b. Mes'ud, Ubey b. Ka'b, Muaz b. Cebel ve Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Salim" buyurmuştur.⁸⁵

Mekke dönemi ilahi tebliğe muhatap olan insanların tamamı, başlangıçta ilahi mesajla henüz tanışmamış ve İslam'ı henüz kabul etmemiş insanlar iken, Medine'deki insanlar İslam'ı kabul etmiş, eğitime ihtiyacı olan insanlardı. Bir kısmı ev sahibi durumunda olan ve Ensar olarak nitelendirilen Medine'nin yerlileri iken, bir kısmı ise Mekke'den Medine'ye, yurtlarını, evlerini, hatta ailelerini terk ederek göç eden Muhacirler idi.

Hz. Muhammed, yaklaşık yüz bin civarında Müslüman'ın katılmış olduğu veda haccında, sunmuş olduğu meşhur veda hutbesinde yirmi üç senelik ilahi mesajı özetlemiş, ashabını ve kıyamete kadar gelecek ümmetini eğitmiştir. Veda hutbesinde Hz. Peygamber insan haklarından, kadın haklarından, kan davasına kadar, faiz, akrabalık ve komşuluk ilişkileri, emanete riayet, Allaha kavuşma, sapıklıklara tekrar dönmeme, cahiliye adetlerinin tamamen ortadan kaldırıldığı, cahiliye adetleri yerine Kur'an ve Sünnete sarılmaları, din kardeşliği, miras gibi önemli konuları dile getirmiştir.

Dolayısıyla Medine dönemi din eğitiminin konuları yine Kur'an'ın okunması ve anlaşılması, yaşanması, ibadetler, İslam kardeşliği, Kur'an ahlaki, ana-baba ve kul hakları, gibi daha somut konulardan ibaret olduğunu görüyoruz.

3. Hz. Muhammed'in Kullandığı Eğitim-Öğretim Metotları

Arapların tabiatları çok sert, mizaçları çok katı olmasına rağmen, Hz. Muhammed onların eziyetlerine sabretti ve cefalarına tahammül etti. Ona inanan ve güvenen insanlar etrafında toplanarak kendilerinin nazarında en şereflileriyle, babalarıyla ve akrabalarıyla savaştılar. Hz. Muhammed'i kendi canlarına tercih ettiler. Onun rızası ve ona itaat için dostlarını, vatanlarını, kabilelerini ve kardeşlerini terk ettiler. Okur yazar olmamasına rağmen, insanları bu derece etkilemiş olup arkasından sürüklemesi Hz. Muhammed'in

⁸⁴ Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, s. 35.

⁸⁵ Zebidi, *Sahih-i Buhari Tecrid-i Sarih Tercemesi*, c. IX, s. 401.

ne kadar büyük bir eğitimci olduğunu göstermektedir.⁸⁶

Onun, eğitim ve öğretimde en güzel ve en üstün, muhatabın aklına ve anlayışına en uygun olan metodu seçtiğini, hadis kitaplarını dikkatlice okuduğumuzda kırk civarında farklı metot kullandığını görmemiz mümkündür.⁸⁷

Hiz. Muhammed'in eğitimde uyguladığı en önemli ve etkili metotlarından tespit ettiğimiz ve günümüz yaygın eğitiminde de uygulanabileceğini düşündüklerimizin bazıları şunlardır:

3.1. Tebliğ Metodu

Allah'ın emirlerini ve İslam dininin temel esaslarını insanlara bildirme anlatma ve açıklama anlamını taşıyan tebliğ, Hiz. Muhammed'in peygamberlik görevinin esasını teşkil etmektedir. Kur'an'ın 23 senelik tebliğ sürecine aslında dini bir öğretim süreci olarak bakılabilir. Yüce Allah Hiz. Peygamber'den sadece tebliğ etmesini ve tarafından gönderilen mesajları bildirmesini istemektedir.⁸⁸ Bundan dolayı o tebliğ görevini yaparken, henüz Müslüman olmayan muhatablarını mutlaka inandırma, tebliğ ettiği hususları kabul ettirme gibi bir çabası olmamıştır.⁸⁹ Kimseyi zorlamamış sadece insanlara hakikatleri bildirmiştir. O Allah'tan aldığı vahyi tebliğ ettikçe gelen ayetlerden haberdar oluyor ve onları öğrenmeye ve anlamaya çalışıyorlardı.⁹⁰ İşte Hiz. Muhammed'i başarıya ulaştıran en önemli hususlardan birisi de özellikle bugünkü yaygın din eğitimine ışık tutacak olan onun tebliğ metodudur. Onun tebliği sadece vahye, yani Kur'an'a dayanmaktaydı. Onun tebliğ geleneği İslam eğitim ve öğretimi içinde özellikle yaygın eğitimin içinde önemli bir yeri olan vaazlarda vaizler tarafından benimsemekte olup, onlar da daha çok Kur'an ve sünneti esas almaktadır.⁹¹

3.2. Davet Metodu

Kur'an'da Allah'a, Allah'ın dinine ve hayra çağırma, İslam'ın güzelliklerini benimsetme görevi olan davet Hiz. Peygamber'in uyguladığı ilahi bir metottur. Tebliğde sadece ilahi mesajı insanlara bildirmek söz konusu iken, davette ilahi mesaj kendisine tebliğ edildiği halde inanmayan ve kabul etmeyen veya kabul ettiği halde tam olarak benimsememiş olanlara karşı kabul etmesi ve benimsemesi için gayret göstermek söz konusudur.⁹² Nahl suresi 125. ayetinde Hiz. Muhammed'e hitaben davetin hikmet ve güzel öğütle olması gerektiği bildirilirken, "Sizden hayra çağırın, iyiliği emredip

⁸⁶ Ebu Gudde, *er-Resûl el-muallim*, s. 10-11.

⁸⁷ Ebu Gudde, *er-Rasûl el-muallim*, s. 63.

⁸⁸ Nahl, 16/82; Şura, 42/48.

⁸⁹ Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 73.

⁹⁰ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, s. 26.

⁹¹ Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, s. 27.

⁹² Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 74.

kötülükten alıkoyan bir topluluk bulunsun!"⁹³ ayetiyle Müslümanlara davet görevi verilmektedir.

3.3. Örnek Olma ve Tatbik Metodu

Eğitim ve öğretimde kullandığı en etkili metot onun güzel ahlakı ile insanlara örnek olması idi. Zira inananlar için Yüce Allah tarafından bir model kılınan Hz. Peygamber,⁹⁴ eğitimde de onlara örnek olmuştur. O insanlara, şefkat ve merhametle, yumuşak davranırdı. Gerek bireylere gerekse topluluklara hitap ederken, önce tatlı ve yumuşak sesiyle Kur'an'dan birkaç ayet okur, sonra da bu ayetleri yorumlayarak dinleyenleri bunlara inanmaya davet ederdi.⁹⁵ Onun bu davranış biçimini Kur'an şu şekilde ifade ediyor: "Allah'tan bir rahmet sebebiyle sen onlara yumuşak davrandın. Şayet katı kalpli ve kaba olsaydın onlar senin etrafından dağılırlardı. Onları bağışla ve onlar için af talebinde bulun. Azmettiğinde de Allaha tevekkül et, zira Allah kendisine tevekkül edenleri sever."⁹⁶ Bir başka ayette ise Hz. Muhammed'in Allah'ın yoluna hikmet ve güzel öğütle çağırması ve insanlarla en güzel şekilde mücadele etmesi bildirilmektedir.⁹⁷ Bu ayeti kerimeler aslında İslam din eğitiminin de metodunu ortaya koymaktadır. Buna göre bir nevi Hz. Muhammed'in görevini icra eden din eğitimcisi, din eğitiminde başarıya ulaşabilmesi için insanlara şefkat ve merhametle muamele etmesi, Allah'ın dinine, hikmetle ve güzel öğütle davet etmesi ve güzel ahlakıyla insanlara örnek olması gerekmektedir.

Allah'ın kitabını öğretirken, insanlar arasında ayırım yapmayan⁹⁸ Hz. Muhammed, ibadetlerin yapılış şekillerini bizzat tatbik ederek öğretirdi. Sonra insanlar ondan gördüğü gibi hareket ederlerdi. Bir defasında abdestin nasıl alındığını soran bir adama göstermek için, bir kaptaki su istedi, usulüne uygun abdest aldıktan sonra: "Abdest işte böyledir, kim bundan fazla veya noksan yaparsa hata etmiş olur"⁹⁹ buyurdu. Görüldüğü gibi Hz. Muhammed söylediklerini önce kendi nefsinde tatbik eden bir eğitimciydi. Adalet, eşitlik, ilim, cihad, kardeşlik, yardımlaşma, istişare, çocuklara ilgi, kadınlara hürmet, komşuyu gözetme akrabayı ziyaret gibi konularda her ne söylemişse önce kendisi tatbik etmiş, böylece "tatbik" ve örnek olma İslam din eğitiminin en belirgin vasfı olmuştur.¹⁰⁰ Buna göre bir nevi Hz. Muhammed'in görevini icra eden din eğitimcisi, din eğitiminde başarıya ulaşabilmesi için insanlara şefkat ve merhametle muamele etmesi, Allah'ın dinine, hikmetle ve güzel öğütle davet etmesi ve güzel ahlakıyla insanlara örnek olması gerekmektedir.

⁹³ Âl-i İmran, 3/104.

⁹⁴ Ahzab, 33/21.

⁹⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 89.

⁹⁶ Âl-i İmran, 159/3.

⁹⁷ Nahl, 16/125.

⁹⁸ Sebe', 34/28.

⁹⁹ Ebu Davud, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, c. I, s. 94.

¹⁰⁰ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 20-21.

3.4. Tedricilik Metodu

Bugünkü yaygın din eğitimine uyarlanması bakımından önemli gördüğümüz metotlardan bir diğeri, Hz. Muhammed'in eğitimde tedricilik metodunu uygulamasıydı. En çok önemli olandan en az önemli olana doğru öğretir, bir şeyi öğretmeden başka bir şeyin öğretilmesine geçmezdi.¹⁰¹ Cüdebin Abdullah'ın rivayet ve ettiği şu hadis din eğitiminde önceliğin hangi konuya verilmesi hususunda dikkat çekicidir. Cüdebin şöyle diyor: "Biz buluş çağına yaklaşmış gençler iken peygamberimizin yanındaydık. O bize Kur'an'ı öğretmeden önce imanı, sonra Kur'an'ı öğretti. Kur'an öğrenmemizle de imanımız kuvvetlendi ve arttı."¹⁰²

Kur'an'ın bir bütün halinde gönderilmeyip yirmi iki sene gibi bir zamana yayılarak gönderilmesi, mesela Mekke döneminde genelde imanla ilgili ayetlerin nazil olması, cahiliye döneminde içki, kumar gibi birtakım alışkanlıkları olan toplumda söz konusu alışkanlıkların aşamalı olarak yasak edilmesi, ibadetlerin peygamberliğin ikinci yarısında, Medine döneminde farz olmaya başlaması,¹⁰³ eğitimde tedriciliğin önemini ortaya koymaktadır. Zira dini bilgilerin ve hükümlerin tedrici olarak öğretilmesinin hem öğrenmeye hem de ilgili hükümlerin toplum tarafından daha kolay benimsenmesine ve öğrenilmesine yardımcı olacağı¹⁰⁴ düşünülmektedir.

3.5. İtidal Metodu

Hz. Muhammed eğitimde itidali yani orta yolu ve kolay olanı tercih eder, bıktırmaktan kaçınırdı. Aynı konuda, ama farklı kişiler tarafından sorulara, kişilerin anlayışına, o andaki durumuna göre cevap verirdi. Mesela, kendisine gelerek hangi amelin daha faziletli, hangi İslam'ın daha hayırlı ve Allah için daha sevimli sorusunu soran kişilere, bazen "yemek yedirme", bazen "Allah ve Resulüne iman", bazen "vaktinde kılınan namaz", bazen "Allah yolunda cihad", bazen "sıla-i rahim, sonra emri bil maruf ve nehy'i anil münker" şeklinde değişik cevaplar verdiğini görüyoruz.¹⁰⁵ Cemaat içerisinde anlayış ve kavrayış bakımından farklı kişilerin olduğunu hiçbir zaman göz ardı etmezdi. Bunun için de her şeyi herkese söylemezdi. Çünkü değişik anlayış ve kavrayışta olan insanlar, duyduklarıyla yanlış hareket edebilirlerdi. Enes bin Malik'in rivayetine göre; kendisi ile yol arkadaşlığı yapan Muaz bin Cebel'e Allah Resulü "Ya Muaz" diye üç defa seslenerek: "Allah'tan başka tanrı olmadığını kalbiyle tasdik eden kuluna Allah cehennemi haram kılar" sözü üzerine Muaz: "Bunu insanlara söyleyerek sevinirler mi?" diye sorduğunda, Rasulullah'ın: "hayır, haber verirken insanlar buna güvenirler de amel etmekten kaçınırlar"¹⁰⁶ şeklinde buyurması eğitimde itidal metoduna en uygun misaldir.

¹⁰¹ Ebu Gudde, *er-Rasül el-muallim*, s. 77.

¹⁰² İbn-i Mace, Ebu Abdullah Muhammed b.Yezid el-Kazvini, *Mukaddime*, Mısır 1395, c. I, s. 23.

¹⁰³ Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, s. 82.

¹⁰⁴ Muhammed Müs'ad, Yakut, *Nebiyü'r-rahme*, Darü'l-Harraz, Cidde 2009, s. 193.

¹⁰⁵ Ebu Gudde, *er-Rasül el-muallim*, s. 81-91.

¹⁰⁶ Zebidi, *Sahih-i Buhari Muhtasari*, c. I, s. 126.

İnsanların en mutedili olan Hz. Peygamber, konulara bakışı ve problemleri çözme konusunda her daim ifrat ve tefrit arası orta yolu seçer,¹⁰⁷ aşırılıktan sakındırırdı. Bir defasında sahabeden üç kişi Allah Resulünün ibadetini sorup öğrendikten sonra, içlerinden bir tanesi her gün oruç tutacağını, diğeri her gece sabaha kadar namaz kılacağını, üçüncüsü ise kadınlarla evlenmeyeceğini söylemişti. Hz. Peygamber, kendisinin Allah'tan en çok korkan ve O'na en çok saygı gösteren birisi olmasına rağmen, bazen oruç tutup bazen iftar ettiğini, gecenin bir kısmında namaz kılıp bir kısmında istirahat ettiğini ve kadınlarla evlendiğini¹⁰⁸ söyleyerek dinin emirlerini uygulamada orta yolun seçilmesi gerektiğini ashabına ve Müslümanlara öğretmiştir.

3.6. Soru Cevap Metodu

Hz. Muhammed'in eğitim ve öğretimde uyguladığı metotlardan bir diğeri de soru cevap metodu idi. Bu metotla o muhatabın dikkatini ve merakını çeker, muhatabın doğru cevabı bulmasını teşvik eder ve dinleyenlere doğrusunu kendisi söyleyerek onları eğitirdi. Mesela namazın faziletini öğretmek için, "Sizden birinin kapısının önünde bulunan bir nehirde günde beş defa yıkanması halinde bedeninin kir kalır mı?" şeklinde soru sorarak cevabı ashabından alması, "Müslüman kimdir? sorusunu sorarak cevabını kendisinin vermesi, "müflis kime denir? şeklindeki sorusuna verdikleri cevabın, onun kastettiği şey olmadığını söyleyerek onlara asıl müflisin kim olduğunu öğretmesi soru cevap metodu ile ilgili misallerden sadece bir kaçıdır. Soru cevap metoduna uygun en meşhur örnek, imanın, İslam'ın, ihsan'ın ve kıyamet alametlerinin öğretildiği cibril hadisi olarak bilinen hadisedir.¹⁰⁹

3.7. Mukayese Metodu

Hz. Peygamber bazen birbirine benzeyen hükümleri, tam olarak anlaşılmayan hükümü, anlaşılması daha kolay başka bir hükümle illetlerini de ortaya koyarak mukayese yoluyla açıklardı. Mesela, annesinin hac etmek üzere nezrettiğini fakat nezrini yerine getiremeden öldüğünü, annesinin yerine haccedip edemeyeceğini soran bir kadına: "Annenin borcu olsa onu öder miydin? Sorusuna "evet" cevabını verdikten sonra, Hz. Peygamber'in "öyleyse Allah vefaya daha layıktır" şeklinde cevap vererek kadının annesi adına hac yapmasının geçerli olduğunu mukayese yoluyla öğretmiştir.¹¹⁰

3.8. Darbı Mesel ve Teşbih Metodu

Allah Resulü, bazen bir konunun önemini daha iyi açıklamak için insanların bizzat gözleriyle şahit olduğu, tattığı şeyleri zikrederek teşbih veya temsil ile konuyu anlatırdı. Mesela Kur'an okumanın faziletini öğretirken, insanlar tarafından bilinen hurmaya, Ebu Cehil karpuzuna, reyhan çiçeğine

¹⁰⁷ Yakut, *Nebiy'ür-rahme*, s. 178.

¹⁰⁸ Zebidi, *Muhtasar sahihü'l-Buhari*, Beyrut 2007, c. II, s. 427.

¹⁰⁹ Ebu Gudde, *er-Resul el-muallim*, s. 92-95.

¹¹⁰ Ebu Gudde, *er-Resul el-muallim*, s. 110.

ve turuncgillerden olan meyvelere benzetme yaparak muhatabın daha kolay öğrenmesini sağladığını görüyoruz.¹¹¹ Yine Hz. Peygamber: “İyi kimse ile oturup kalkanın misali misk kokusu satan biri gibidir. Bu kişiden hiçbir şey dokunmasa dahi güzel koku isabet eder. Kötü kimse ile oturup kalkmak ise, körükle demir işleyen gibidir. Ondan hiçbir şey dokunmasa dahi, körükten çıkan duman isabet eder.” Şeklindeki ifadeleriyle darbu mesel metodunu en güzel şekilde kullanmıştır.”¹¹²

Hadis kitaplarına baktığımızda, Hz. Peygamber’in eğitimde çoğu zaman söylediği şeyin önemli olduğuna dikkat çekmek ve konuyla ilgili hükmü daha da kuvvetlendirmek için söze “nefsim kudret elinde bulunan Allah’a yemin olsun ki” şeklinde yeminle başladığını, beden dilini kullandığını, muhatabına soru sorarak imtihan edip doğru cevap aldığı anda onu methettiğini, önce genelleme yaparak sonra tafsilatlıca anlattığını ve konuyu açıkladığını, vaaz, öğüt, sakındırma ve teşvik (tergib ve terhib) metotlarını kullandığını ve geçmiş kavimlerin kıssalarını anlatarak insanların bu kıssalardan ders almalarını sağladığını görüyoruz.¹¹³

Sonuç

Çalışmamızın gayesi Yüce Allah tarafından eğitilen, İslam’ın peygamberi Hz. Muhammed’in yirmi üç senelik, başarıyla tamamladığı dini tebliğ ve eğitim faaliyetleri içerisinde özellikle bugünün yaygın din eğitimcilerinin örnek alabilecekleri ve yaygın din eğitimine uyarlayabilecekleri hususları onların takdirlerine sunmaktır.

Çalışmamızda tespit ettiğimiz bilgilere göre, Kur’an’ın ilk nazil olan beş ayetle İslam din eğitimi başlamıştır. Vahiy yoluyla Yüce Allah tarafından eğitilen Hz. Muhammed, kendisine tevdi edilmiş olan İslam’ı tebliğ görevini ilahi bir metotla, Kur’an’ın da ifadesine göre, itikaden ve ahlaken sapıtmış, yollarını şaşırılmış bir toplum içerisinde bütün zorluklara ve sıkıntılara rağmen başarı ile tamamlamıştır. Yirmi üç senelik tebliğ süreci içerisinde Yüce Allah peygamberini bir an olsun yalnız bırakmamış, İslam’ı tebliğde takip etmesi gereken yolu ve uygulaması gereken metodu da kendisine göstermiştir. Hz. Muhammed de İslam’ı tebliğ vazifesini Yüce Allah’tan aldığı vahiy doğrultusunda, bugünün de din eğitimcilerine ışık tutacak bir şekilde ifa etmiştir.

İlhamını Kur’an’dan alan, Hz. Muhammed’in rehberliğindeki İslam eğitiminin İslam’ın yayıldığı bölgelerdeki ilmi harekete birkaç yönden tesir ettiğini görüyoruz. Bunlar:

1. Dinin yayılması için okuyup yazmaya ihtiyaç vardı. Kur’an ayetleri bir taraftan o gün itibarıyla çok az sayıda okuma yazma bilen Müslümanlar

¹¹¹ Nevevî, *Riyazü’l-salihin*, Daru’l-fikr el-muasır, Beyrut 1979., s. 446.

¹¹² Ebu Gudde, *er-Resul el-muallim*, s. 112.

¹¹³ Geniş bilgi için, Ebu Gudde, *er-Resul el-muallim*, s. 63.

tarafından yazılıyor ve okuma bilmeyenlere okunuyordu. Bedir savaşında esir edilenler arasında okuma yazma bilenlerin Medineli on çocuğa okuma yazmayı öğretmesi karşılığında serbest bırakılması, Hz. Peygamberin okuma yazmaya verdiği önemini ortaya koyarken, Müslümanlar da dinlerini en iyi şekilde öğrenebilmek için yazı öğrenmeye muhtaç olduklarını anladılar.

2. Müslümanlar Kur'an'daki kıssalar sayesinde *Âdem*, Nuh, İbrahim, Yusuf, Musa, Yunus, Davud, Süleyman ve diğer peygamberlerin ve peygamber olarak gönderildikleri kavimlerin haberlerini, Yahudi ve Hıristiyanların hallerini öğrenerek bilgi sahibi oldular.

3. Kur'an'ın öğretim üslubu sayesinde ay, güneş ve yıldızlar gibi semalarda olanlarla yer yüzünde olan, alemde gözle görünen varlıklar hakkında, tefekkür ve tedebbür ederek akıl ve idrak seviyeleri yükseldi.¹¹⁴

Tebliğ ve eğitim konusunda peygamberini eğiten Yüce Allah, Nahl suresi 125. ayeti ile peygamberinin şahsında Allah'ın dinine hikmetle, yani bilgiyle davet edileceğini ve eğitimde en güzel yöntem ve metotları kullanmaları gerektiğini bugünün din eğitimcilerine bildirmiştir.

Her ne kadar, günümüz yaygın din eğitiminin hedef kitlesi ile, Hz. Muhammed'in tebliği ve eğitiminin hedef kitlesi, her ikisinde de çoğunluğun yetişkin olması hasebiyle bir benzerlik gösterse de Hz. Muhammed'in Mekke dönemi ile Medine döneminde tebliğ ve eğitimine muhatap olanlar farklı idi. Mekke dönemindekiler Kur'an ayetleriyle ilk defa muhatap olmuş, çoğunluğu kendi elleriyle yaptıkları putlara tapan ve kız çocuklarını diri diri toprağa gömmekten çekinmeyen insanlarken, Medine'dekiler Kur'an'la tanışmış, Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmiş, tevhit inancını kalplerinde hissedilen, ancak eğitime muhtaç olan insanlardı.

Bugünkü yaygın din eğitiminin de çok geniş bir hedef kitlesi mevcuttur. Hz. Muhammed'in tebliğ ve eğitim görevini üstlenmiş din görevlileri, imamlar, vaizler, Kur'an-ı Kerim öğreticileri, muhataplarının sosyal, kültürel ve tahsil durumlarını göz önünde bulundurarak onların durumlarına uygun metotları seçebilmeli, hatta aynı anda sohbet ettikleri, vaaz ve nasihat ettikleri cemaatleri arasında bile farklı sosyal, kültürel çevreden insanların olabileceğini, ilk defa camiye gelmiş bir insanın olabileceğini hesaba katarak, Kur'an ve Sünnete uygun bir üslup ve metodu uygulamalıdır.

Mekke'de nazil olan ayetler genelde, şirkten tevhide davet eden ayetler olup, kâfirler ve müşrikler için bir tebliğ niteliği taşımakta iken, Medine'deki ayetler ise, tevhit inancını benimsemiş, Allah'ın varlığını birliğini tasdik etmiş mü'minlere hitaben, namaz, oruç, hac, zekât vb. ibadet konularıyla ahlaki konuları ihtiva eden ve "ey iman edenler" şeklinde başlayan ayetler olup, Mü'minler için hem tebliğ hem de eğitim niteliğini taşımaktaydı. Hz. Muhammed bir taraftan yeni gelen ayetleri tebliğ ediyor, bir taraftan da

¹¹⁴ Ahmed Emin, *Fecrü'l İslam*, s. 223-225.

ashabını eğitiyor ve İslam dininin kitabı olan Kur'an'ı onlara öğretiyordu.

Mekke dönemi ayetlerine baktığımızda Hz. Muhammed'in tebliğ ilk önce kimlerden başlayacağı, tepkilere karşı nasıl tavır takınacağının bildirildiği görülmektedir. Bu dönemde tebliğ ve eğitim faaliyetlerinin genelde gizli ve evlerde yapıldığı düşünüldüğünde, günümüzde yaygın din eğitimi de sadece camiler ve Kur'an Kurslarıyla sınırlı kalmamalı, duruma göre ve zaruret halinde evlerde de bireysel olarak da verilebilmelidir.

Hz. Muhammed'in tebliğ vazifesinde, Mekke'de Hz. Hatice, Medine'de Hz. Aişe başta olmak üzere, akraba desteğinin olduğunu görüyor, bundan da bugünkü yaygın din eğitimiyle ilgilenenlerin vazifelerinde başarılı olmaları ve görevlerini aksatmamaları için başta eşleri olmak üzere yakın akraba desteğinin son derece önemli olduğunu düşünüyoruz.

Mekke ve Medine dönemi nazil olan ayetlerin konuları bize önceliği hangi konulara vermemiz gerektiği hususunda da rehberlik etmektedir. Dolayısıyla yaygın din eğitiminde arzu edilen verimin elde edilmesi için konular önem sırasına göre seçilmeli ve anlatılmalıdır.

Gerek Hz. Muhammed'den sonraki dönemlere gerekse günümüz yaygın din eğitimine örnek teşkil edecek Medine dönemi din eğitiminde, Mescid-i Nebevi'nin ve mescidin bitişiğindeki eğitim yeri olan Suffe'nin inşasıyla, yavaş yavaş kurumsallaşmaya doğru gidildiğini görüyoruz. Hz. Muhammed mescitte, namaz öncesi veya sonrasında sahabesini dinin ibadet, inanç, ahlak ve edeple ilgili bütün konularda, namazlardan önce veya sonra, namaz aralarında, cemaatin durumuna göre, erkek ve kadın, yaşlı, genç ve çocuk ayırımı yapmadan eğitmiştir. Haftada bir gün kadınlara ayrılmış, kadınlar bizzat Hz. Muhammed'in eğitiminden istifade etmiştir. Günümüz yaygın din eğitiminin ana mekanları olarak kabul edilen cami ve mescitlerde Mescid-i Nebevi'deki eğitim faaliyetlerinin yürütülmesi, eğitimin içeriği ve metotları günümüz şartlarına da uygun olarak uyarlanabilir kanaatindeyiz.

İslam'ın tebliğinde ve yayılmasında Mekke döneminde kadın Müslümanların rolü çok büyük olmuştur. Bu kadın Müslümanların en önde gelenleri arasında Lübabe bintil Haris, Guzeyye, Ümm'ü Şerik, Fatıma bintil Hattab, Şifa binti Abdilllah, Sade binti Kurayz, Ümmü Habibe ve Sevde, Ammar bin Yasirin annesi Sümeyye (r. anhunne) hazretleri gibi isimleri sayabiliriz.¹¹⁵ İsimleri zikredilen bu kadın sahabeler, yaygın din eğitiminde görev alan kadın din eğitimcilerine örnek olması bakımından önemlidir.

Halkı din konusunda aydınlatarak, onları batıl inanç ve hurafelerden arındırmak, dinin kardeşlik ve hoş görü gibi ilkelerini bireylere kazandırmak ve ibadetlerin usulüne uygun olarak yerine getirilmesine yardımcı olmak üzere farklı mekanlarda yapılan faaliyetler yaygın din eğitimi olarak kabul

¹¹⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 152-154.

edilmektedir.¹¹⁶ Bu itibarla Hz. Muhammed'e Yüce Allah tarafından Kur'an vasıtasıyla öğretilen ve onun 23 senelik peygamberliği döneminde dini tebliğ ve eğitim-öğretim faaliyetleri ile eğitim ve öğretim metotları, bu görevi ifa eden din eğitimcisine rehberlik edecektir.

Kaynakça

- Ali el-Kari, Nureddin, *Şerhu'l-emali*, İrşad Kitabevi, İstanbul trs.
- Bayraktar, M. Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, İstanbul 2008.
- Başkurt, İrfan, *Din Eğitimi Açısından Kur'an Öğretimi ve Yaz Kur'an Kursları*, İstanbul 2013.
- Buhari, Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih*, Kahire 1948.
- Cebeci, Suat, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- Çakan, İsmail Lütfi, *Müslümanların Tarihi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2016.
- Çakan, İsmail Lütfi-Solmaz, N. Mehmed, *Kur'an'ı Kerime Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008.
- Çelebi, Ahmet, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım, Damla Yayınevi, İstanbul 1983.
- Doğan, Recai, "Yaygın Din Eğitiminin Neliği", *Din Eğitimi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- Ebu Davud, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistani, *Sünen-i Ebu Davud*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Ebu Gudde, Abdül Fettah, *er-Resul el-muallim*, Darü'l-beşairi'l-islamiyye, Beyrut 1997.
- Emin, Ahmed, *Fecrü'l İslam (İslam'ın Doğuşu)*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Kılıç Kitabevi, Ankara 1976.
- Ez-Zernuci, Burhaneddin, *Ta'limü'l-müteallim*, *İslamda Eğitim Öğretim Metodu*, (çev. Vehbi Yavuz), Pamuk Ofset, İstanbul 1995.
- Güngör, Erol, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1988.
- Işık, Emin, *Gençliğin Ruhi ve Manevi Problemleri*, (Gençliğin Din Eğitimi ve İnanç Problemleri), ISAV Yayınları, İstanbul 1987.
- İbn-i Mace, Ebu Abdullah Muhammed b.Yezid el-Kazvini, *Mukaddime*, Mısır 1395.
- İslamoğlu, Beşir, *Kur'an'da Müslümanların Özellikleri*, Pınar Yayınları, Ankara 1991.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul 2009.
- Kazıcı, Ziya, *Ana Hatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995.
- Koç, Ahmet, "Kur'an Kurslarında Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2012.
- Müftüoğlu, Mehmet, *Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Doğru Düşünme*, Forart İletişim, İstanbul 2016.

¹¹⁶ Doğan, "Yaygın Din Eğitiminin Neliği", *Din Eğitimi El Kitabı*, s. 270.

- Müs'ad, Muhammed Yakut, *Nebiyü'r-rahme*, Dar'ul-harraz, Cidde 2009.
- Nevevi, Muhyiddin, *Riyâzu's-sâlihîn*, Dar'ul-fikr'il-muasır, Beyrut 1979.
- Russel, Bertrand, *Eğitim ve Toplum Düzeni*, çev. Nail Bezel, Varlık Yayınları, İstanbul 1981.
- Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Esra Yayınları, Konya 1994.
- Sırma, İhsan Süreyya, *Müslümanların Tarihi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2016.
- Yavuz, Kerim, *Günümüzde Din Eğitimi*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Adana 1998.
- Yazır, Elmalı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul 1971.
- Yıldırım, Muhammed Emin, *Nebevi Eğitim Modeli Darü'l-Erkam Vahyin Nuzül Sürecinde Şahsiyet Eğitimi*, Siyer Yayınları, İstanbul 2016.
- Zebidi, Zeynuddin Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latif, *Sahih-i Buhari Tecrid-i Sarih Tercemesi*, çev. Ahmet Naim, DİB Yayınları, Ankara 1980.
- Zebidi, Zeynüddin Ahmed b. Abdi'l-Latif, *Muhtasar sahihü'l-Buhari*, c. II. Dar an-Nafais, Beyrut 2007
- Zengin, Zeki Salih, *Din Eğitimi/Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2012.
- İnternet: www.elmaany.com. *El Mu'cemul vasit, El-lügatü-l arabiyyetü-l muasır*, "tebliğ" mad. 22.10.2017.